

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

Серія: Педагогіка і психологія

№ 71 • 2022 р.

Вінниця

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University

SCIENTIFIC ISSUES

OF

Vinnytsia state M.Kotsyubynskyi pedagogical university

Section: Pedagogics and Psychology

№ 71 • 2022

Vinnytsia

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського від 26 жовтня 2022 р. (протокол № 3)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Коломієць А. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, проректор з наукової роботи; доктор педагогічних наук, професор (головний редактор).

Шахов В. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор (відповідальний редактор).

Акімова О. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор (заступник відповідального редактора).

Галузяк В. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, професор (відповідальний секретар).

Лазаренко Н. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, ректор; доктор педагогічних наук, професор.

Гуревич Р. С. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, директор Навчально-наукового інституту педагогіки, психології і підготовки фахівців вищої кваліфікації; доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України.

Мазур Пьотр – Вища Державна Професійна Школа м. Хелм, доктор габілітований, професор (Польща).

Паламарчук О. М. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор психологічних наук, професор.

Гурал-Пулроле Йоланта – Старопольська школа вища в м. Кельце, доктор габілітований, професор надзвичайний (Польща).

Шурек-Борута Аліна – Університет Шльонський у Катовіце, доктор габілітований, професор (Польща).

Бохенська-Влостовська Катажина – Pedagogium – Вища школа соціальних наук у Варшаві, ректор (Польща).

Громов Є. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор педагогічних наук, доцент.

Коломієць Д. І. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кандидат педагогічних наук, доцент.

Ляц О. П. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор психологічних наук, доцент.

Чухрій І. В. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, доктор психологічних наук, доцент.

Літературний редактор: В.В. Богатько

Комп'ютерна верстка: Н.Р. Опушко

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – 2022. – Випуск 71. – 138 с.

У збірнику вміщені наукові статті з актуальних проблем сучасної педагогіки та психології, в яких розкриваються питання дидактики, теорії і методики виховання, професійної освіти, соціальної педагогіки, порівняльної педагогіки, історії педагогіки, педагогічної психології.

*Свідоцтво про реєстрацію КВ № 8412 видане Міністерством юстиції України 06.02.2004 р.
Збірник є науковим фаховим виданням категорії «Б» зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» (затверджено наказом МОН України № 1643 від 28.12.2019 р.)*

DOI 10.31652/2415-7872-2022-71-1-138

ББК 74.00+88.40+88.840

Н 34

ISSN 2415-7872

© Автори статей, 2022

ББК 74.00+88.40+88.840

H 34

SCIENTIFIC ISSUES

of Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University

Section: Pedagogics and Psychology

№ 71 • 2022

Recommended for publication by the decision of the Academic Council of
Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University
26 October 2022 (proceedings № 3)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Prof. Dr. Alla M. Kolomiets, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Executive editor: Prof. Dr. Volodymyr I. Shakhov, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Olha V. Akimova, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Executive secretary: As. Prof. Dr. Vasyl M. Haluziak, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Nataliia I. Lazarenko, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Roman S. Hurevytch, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Piotr Mazur, The State School of Higher Education in Chełm (Poland)

Prof. Dr. Olha M. Palamarchuk, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Prof. Dr. Gyrál-Pyřrola Jolanta, Old Polish University in Kielce (Poland)

Prof. Dr. Alina Szczurek-Bortuta, University of Silesia, (Poland)

Dr. Katarzyna Bocheńska-Włostowska, Pedagogium – Higher School of Social Sciences in Warsaw, (Poland)

As. Prof. Dr. Yevhen V. Hromov, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Dmytro I. Kolomiets, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Oksana P. Liashch, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

As. Prof. Dr. Inna V. Chukhrii, Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University (Ukraine)

Text editors: Valentyna V. Bohatko

Technical editor: Nadiya R. Opushko

**The Scientific Issues of Vinnytsia State M. Kotsyubynskyi Pedagogical University.
Section: Pedagogics and Psychology. – 2022. – Issue 71. – 138 p.**

The volume contains scientific articles on relevant issues of modern pedagogy and psychology, which reveal questions of didactics, theory and methodology of education, vocational training, social pedagogy, comparative pedagogy, history of education, educational psychology.

Certificate of registration KB № 8412 issued by the Ministry of Jurisdiction of Ukraine 06.02.2004.

Edition is included in the list of scientific professional publications of Ukraine by the Ministry of Education and Science of Ukraine # 1643 of 28.12.2019.

DOI 10.31652/2415-7872-2022-71-1-138

ББК 74.00+88.40+88.840

H 34

ISSN 2415-7872

ЗМІСТ

ДИДАКТИКА

Ірина Жаркова, Володимир Чайка, Григорій Терещук. ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ	7
Олена Антонюк. КОУЧИНГОВИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ.....	14
Людмила Гусак, Світлана Гедз. АСОЦІАТИВНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	18
Людмила Любчак, Діана Хутченко. ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ФОРМУВАЛЬНОГО ОЦІНЮВАННЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	22
Олена Столяренко, Оксана Столяренко, Ольга Московчук. СТУДЕНТО-ЦЕНТРОВАНЕ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ.....	29

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Ірина Сухопара, Роксолана Шпіца. ЗБАГАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЧУТТЄВОГО ДОСВІДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО»	37
--	----

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Лілія Дмитрук. НАУКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НЕФЛОЛОГІЧНОГО НАПРЯМКУ	43
Василь Каплінський, Валентина Фрицюк. ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІКА ТВОРЧОСТІ»	49
Галина Кім. ФАХОВЕ ЗРОСТАННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД	54
Олена Прядко. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	61
Тетяна Фадєєва. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ	65

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Сергій Загородній, Наталя Іванічкіна, Інна Улиська. ПЕДАГОГІЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА	73
Анна Паранюк. ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	77
Катерина Полянська, Неліна Хамська. ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	86

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Валентина Малик, Валентина Фрицюк. РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ	92
--	----

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Василь Галузьяк, Інна Макодай, Ельвіра Манжос. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНИХ СТАНДАРТІВ УЧИТЕЛЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ.....	97
Марина Давидюк, Дмитро Матіюк, Софія Музика. ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ: ЕФЕКТИВНІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ.....	109
Надія Опущко. СТАНОВЛЕННЯ ДУАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇНАХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ	115

ПСИХОЛОГІЯ

Марина Кононова, Богдан Кононов. РОЛЬ ГРУПОВОЇ ГЛИБИННОЇ ПСИХОКОРЕКЦІЇ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ РЕАДАПТАЦІЇ ПОСТНАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ.....	122
Ірина Саранча, Вероніка Стасюк. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ДО МИРНИХ УМОВ ЖИТТЯ.....	127
Володимир Шахов, Владислав Шахов. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ	133

CONTENTS

DIDACTICS

- Iryna Zharkova, Volodymyr Chaika, Hryhorii Tereshchuk.** FORMING THE ABILITIES TO SELF-ORGANIZE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BY MEANS OF COMPUTER TECHNOLOGIES: DIDACTIC ASPECTS7
- Olena Antonyuk.** COACHING APPROACH IN LEARNING AS A INNOVATIVE EDUCATION TOOL14
- Liudmyla Gusak, Svitlana Hedz.** ASSOCIATIVE TEACHING OF ENGLISH AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF YOUNGER PUPILS' CREATIVITY18
- Lyudmila Lyubchak, Diana Khutchenko.** USE OF FORMATIVE ASSESSMENT METHODS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE EDUCATION OF primary SCHOOL PUPILS 23
- Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko, Olga Moskovchuk.** THE STUDENT-CENTERED LEARNING IN TERMS OF A PERSONALITY-CENTERED APPROACH..... 29

THEORY OF UPBRINGING

- Iryna Sukhopara, Roksolana Shpitsa.** ENRICHMENT OF THE EMOTIONAL AND SENSORY EXPERIENCE OF SCHOOLCHILDREN DURING STUDYING THE INTEGRATED COURSE «ART»37

VOCATIONAL EDUCATION

- Liliya Dmytruk.** SCIENTIFIC BASIS OF THE FORMATION OF UKRAINIAN PROFESSIONAL SPEECH OF NON-PHILOLOGY STUDENTS..... 43
- Vasyl Kaplinskyi, Valentina Frytsiuk.** THE CONTENT AND FEATURES OF THE STUDY OF THE EDUCATIONAL DISCIPLINE "PEDAGOGY OF CREATIVITY" 49
- Halyna Kit.** PROFESSIONAL GROWTH OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS: ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL SUPPORT.....55
- Olena Priadko.** FEATURES OF THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMMUNICATION OF A MUSIC TEACHER.....61
- Tetiana Fadieieva.** PECULIARITIES OF THE PROFESSIONAL ADAPTATION OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SPHERE OF TOURISM 65

SOCIAL PEDAGOGY

- Serhii Zagorodnyi, Natalia Ivanichkina, Inna Ulyska.** PEDAGOGICAL AND SOCIO-CULTURAL CONDITIONS OF ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS IN THE PREPARATORY DEPARTMENT FOR FOREIGN CITIZENS AND STATELESS PERSONS73
- Anna Paraniuk.** THE PROBLEM OF DETERMINING THE CONTENT OF SOCIAL COMPETENCE IN MODERN RESEARCH..... 78
- Kateryna Polyanska, Nelina Khamska.** THE PECULIARITIES OF INTERNATIONAL COMMUNICATION'S CULTURE OF FOREIGN STUDENTS IN MEDICAL HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS..... 86

HISTORY OF PEDAGOGY

- Valentyna Malyk, Valentina Fritsyuk.** DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE CULTURE OF PERSONALITY: HISTORICAL ASPECT OF THE PROBLEM..... 92

COMPARATIVE PEDAGOGICS

- Vasyl Haluziak, Inna Makodai, Elvira Manzhos.** COMPARATIVE ANALYSIS OF TEACHER PROFESSIONAL STANDARDS IN UKRAINE AND ABROAD 97
- Maryna Davydiuk, Dmytro Matiiuk, Sophiia Muzyka.** BULLYING PREVENTION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: EFFECTIVE EUROPEAN PRACTICES109
- Nadiia Opushko.** BECOMING OF DUAL EDUCATION IN GERMAN-SPEAKING COUNTRIES: A RETROSPECTIVE ANALYSIS 115

PSYCHOLOGY

- Maryna Kononova, Bohdan Kononov.** THE ROLE OF GROUP IN-DEPTH PSYCHOCORRECTION IN THE PSYCHOLOGICAL READAPTATION OF POST-DRUG DEPENDENTS122
- Irina Sarancha, Veronika Stasyuk.** SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF VETERANS TO THE CONDITIONS OF PEACEFUL LIFE127
- Volodymyr Shakhov, Vladyslav Shakhov.** PSYCHOLOGICAL FEATURES OF OVERCOMING COMPLEX LIFE SITUATIONS BY PSYCHOLOGIST STUDENTS.....133

УДК 373.3.015.31:159.942]:7

DOI 10.31652/2415-7872-2022-71-37-42

ІРИНА СУХОПАРА

orcid.org/0000-0001-6330-7825

isuhopara@gmail.com

кандидат педагогічних наук

Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ

РОКСОЛАНА ШПІЦА

orcid.org/0000-0002-9354-0641

r.shpitsa@kubg.edu.ua

кандидат педагогічних наук

Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ

ЗБАГАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЧУТТЄВОГО ДОСВІДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО»

У статті доведено, що одним із завдань початкової освіти визначено збагачення емоційно-чуттєвого досвіду учнів. Зосереджено увагу на тому, що значний потенціал надає мистецька освітня галузь. З'ясовано, що на збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Мистецтво» впливають такі компоненти: добір мистецьких творів, які викликають емоції, збуджують почуття; реакція, аналіз, коментування, оцінка творів мистецтва; зосередження уваги на яскравих моментах, прояв емоційно-чуттєвого ставлення до них; залучення до творчої діяльності; застосування елементів арт-терапії, психогімнастики; емоційно-орієнтовані завдання.

Ключові слова: емоції, почуття, емоційний досвід, емоційно-чуттєвий досвід, мистецтво, молодші школярі.

IRYNA SUKHOPARA

PhD in Pedagogic sciences,

Borys Grinchenko Kyiv University,

18/2 Bulyvarno-Kudryavsky Str., 04053 Kyiv

ROKSOLANA SHPITSA

PhD in Pedagogic sciences,

Borys Grinchenko Kyiv University,

18/2 Bulyvarno-Kudryavsky Str., 04053 Kyiv

ENRICHMENT OF THE EMOTIONAL AND SENSORY EXPERIENCE OF SCHOOLCHILDREN DURING STUDYING THE INTEGRATED COURSE «ART»

Trends in the development of modern education encourage the activation of the emotional sphere of the schoolboy. Enrichment of the emotional and sensory experience of younger schoolchildren is determined by one of the tasks of primary education. The art education sector has a significant potential for solving these problems, since works of art directly affect the emotions of pupil, encourage vivid expression, discussion, understanding of their impact on a person, and give impetus to one's own creativity. The purpose of the article is to theoretically analyze and highlight the practical aspects of enriching the emotional and sensory experience of younger schoolchildren during the study of the art education field. When writing the article, such methods as the analysis of scientific sources, systematization and generalization of data were used in order to identify the state of the investigated problem. The essence of the concepts «emotional experience», «sensory experience» was analyzed and revealed. An understanding of the emotional-sensual experience of younger schoolchildren as a multifaceted personal formation is presented, which is represented by a set of ideas, knowledge, abilities, skills in the emotional sphere, which are acquired in the process of direct practical interaction with the world and determine the system of attitudes and values of a person. It was determined that elementary school age is a sensitive period of the process of development of the emotional and sensory sphere of the individual. The main skills of pupil of primary education in the study of art educational field are considered. Factors that affect the enrichment of the emotional and sensory experience of younger schoolchildren during the study of the integrated course "Art" are presented: the selection of works of art that evoke an emotional response, excite the feelings of students; reaction, analysis, commenting, assessment of works of art, their fragments that evoke emotions, feelings; singling out and focusing attention on bright moments when getting acquainted with works of art, showing an emotional and sensual attitude towards them; involvement in creative activity that excites, evokes bright emotions, feelings, stimulates the activity of schoolchildren; application of elements of art therapy, psychogymnastics; emotionally oriented tasks.

Key words: emotions, feelings, emotional experience, emotional-sensory experience, primary school pupil.

Тенденції розвитку сучасної освіти спонукають до активізації емоційної сфери школяра, включення емоційної складової в освітній процес. У концепції реформування освіти «Нова українська школа» важливими наскрізними вміннями здобувачів освіти зазначені такі, як конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект. Для формування вмінь молодших школярів виявляти, розуміти, регулювати власні емоції та впливати на почуття інших важливо збагачувати їхній емоційний досвід. Саме тому, у Державному стандарті початкової освіти

наголошується на збагаченні емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів під час вивчення різних освітніх галузей. При цьому, мистецька освітня галузь має значні переваги перед іншими, оскільки мистецькі твори, з якими знайомляться молодші школярі під час вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво», безпосередньо впливають на емоції учнів, спонукають до яскравого вираження, обговорення, розуміння їх впливу на людину, дають поштовх до власної творчості. Відповідно, важливого значення набуває визначення способів збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів під час уроків інтегрованого курсу «Мистецтво» в початковій школі.

Багатогранність і значущість проблеми досвіду привертала увагу філософів (зарубіжних Авінаріус, Ф. Бекон, Дж. Берклі, Е. Бистрицький, Г. Гегель, Г. Гельвецій, Т. Гоббс, Е. Гуссерль, Р. Декарт, Д. Дідро, І. Кант, Лейбніц, Дж. Локк, Б. Спіноза, Д. Юм та українських Г. Сковорода, П. Юркевич, І. Іващенко, В. Кебуладзе, А. Лактіонов, М. Мінаков) і психологів (В. Андрієвська, Л. Божович, В. Вундт, Б. Додонов, К. Роджерс, Н. Чепелева).

Розуміння поняття «емоційний досвід» представлено в дослідженнях А. Бергфельда, Ю. Бреус, О. Винославської, В. Сидорової, в аспекті розуміння емоційного інтелекту – Н. Гаріпової, Л. Журавльової, П. Ільїна, Л. Лисенко, М. Смірнова. Тлумачення категорії «чуттєвий досвід» подано в напрацюваннях Д. Джоли, І. Зязюна, М. Кагана (в аспекті розуміння естетичного досвіду), Л. Анциферової, А. Овчиннікової, Е. Новікової (в аспекті формування моральних цінностей). Термін «емоційно-чуттєвий досвід» у науковій літературі зустрічається рідше. Описаний вплив емоційно-чуттєвого досвіду школярів старшого віку на естетичну культуру у розвідках Т. Строгаль (на уроках музики), Е. Мілоградової (у зображувальній творчості), Д. Ганчукової (засобом педагогічної арт-терапії). Дослідження організації емоційно-чуттєвого досвіду дітей молодшого шкільного віку під час характеристики художнього образу представлено в роботах С. Воробйової. Проте досліджень емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів, особливостей його набуття під час комплексного впливу мистецтв (на уроках інтегрованого курсу «Мистецтво») представлено недостатньо.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі й висвітленні практичних аспектів збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів під час вивчення мистецької освітньої галузі.

Категорію «досвід» вивчають дослідники філософії, психології, педагогіки, виявляючи ті моменти, які більше цікавлять кожен науку. З філософської точки зору досвід трактують як сукупність знань і навичок, набутих на основі й у процесі безпосередньої практичної взаємодії людей із зовнішнім світом [13, с.151]; стан нашої свідомості [14, с.54]. У психологічній науці науковці розглядають досвід як складову структури особистості (Б. Додонов, К. Платонов), учені визначають діалектичну єдність трьох аспектів досвіду, які характеризують діяльність особистості: чуттєвого, практичного й теоретичного (Л. Воробйова, М. Мінаков, Т. Снегирьова, Ю. Швалб, І. Якиманська). На соціальний аспект досвіду вказує О.М. Лактіонов, розуміючи його як буття людини, що виступає як здатність та засоби індивіда адаптуватися до змінних умов життя й діяльності, включаючи знання, уміння, навички, ставлення до себе як до цінності, характер взаємин з оточуючими та власний соціальний статус [6]. Педагогів цікавить досвід з позиції впливу на освітній процес. Дослідники відзначають, що досвід набувається в процесі навчання та виховання, а джерелом досвіду є діяльність. Відповідно, досвід можна розглядати як спосіб пізнання дійсності, заснований на безпосередньому, чуттєвому, практичному опануванні.

Найбільш висвітленими в науковій літературі є поняття «емоційний досвід», «емоційно-чуттєвий досвід», «емоційно-ціннісний досвід». Зокрема, тлумачення поняття «емоційний досвід» представлено в дослідженнях О. Бергфельда, Дж. Дьюї, Х. Яусса, М. Левчук, Е. Скороварової, К. Островського, О. Полюдової, В. Бичкова. Вчені Дж. Майер, П. Саловей, Д. Гоулмен, Л. Журавльова, М. Шпак розглядають його як складову емоційного інтелекту. Дослідники О.Винославська, Ю. Бреус, М. Журавльова представляють емоційний досвід як систему: емоцій і почуттів – «закріплені способи реагування на подразники оточуючої дійсності, ієрархізована система емоцій та почуттів» [10]; емоційних знань – «комплекс емоційних знань, які людина отримує протягом життя та використовує у повсякденному житті при взаємодії із оточуючим світом, при цьому емоційні знання – це пережиті емоції та почуття, досвід емоційних стосунків, емоційної взаємодії з іншими людьми [1, с.133]; емоційних ресурсів – «система індивідуальних емоційних ресурсів, що обумовлює особливості емоційного ставлення суб'єкта до світу і характер емоційного відображення дійсності в індивідуальній свідомості» [3, с. 59]. Чуттєвий досвід тлумачать як «сукупність сприйняття органами чуття, що набувається в процесі взаємодії людини з зовнішньою природою і становить основу всіх наших знань про матеріальний світ» [12, с. 389].

Категорія «емоційно-чуттєвий досвід» більш ґрунтовно окреслена в дослідженнях І. Лернера, які присвячені дидактичним основам методів навчання. Педагог розглядає емоційно-чуттєвий досвід як компонент соціального досвіду, який складається з: 1) знань про світ (природу, суспільство і техніку) і способів діяльності; 2) досвіду здійснення способів діяльності, якій втілюється у вміннях і навичках; 3) досвіду творчої, пошукової діяльності, який виражається в готовності до вирішення нових проблем; 4) емоційно-чуттєвого досвіду, який обумовлює ставлення до світу й систему цінностей особистості. Науковець визначає такі основні характеристики емоційно-чуттєвого досвіду:

включає емоційні переживання, що відповідають потребам і системі цінностей цього суспільства або соціального прошарку; відрізняється якісними характеристиками (видами емоцій), динамічністю й об'єктами, на які він спрямований; обумовлює вольову (тобто ступінь напруженості емоцій), моральну, естетичну реакції на оточуючу індивіда дійсність та його власні прояви; тісно пов'язаний з системою соціальних потреб [8, с. 62]. Автор наголошує на тому, що емоційно-чуттєвий досвід відображає і формує потреби людини, обумовлює ставлення людини до світу, співвіднесення оточуючої дійсності і своєї діяльності в ній зі своїми потребами й мотивами [8, с. 57-64]. Варто зазначити, що дослідник уживає терміни емоційно-чуттєвий і емоційно-ціннісний досвід як синонімічні, підкреслюючи таким чином важливість потреб, системи цінностей для формування досвіду.

Окреслити сутність категорії «емоційно-чуттєвий досвід» неможливо без розуміння понять «емоції» та «почуття». На сьогодні в психологічній літературі відома велика кількість тлумачень понять «емоції» та «почуття» в роботах В. Виготського, В. Вілюнаса, Б. Додонова, К. Ізарда, Є. Ільїна, О. Леонтьєва, В. М'ясицева, К. Платонова, С. Рубінштейна, П. Якобсона, В. Вундта, Е. Клапареда, У. Мак-Дугалла, М. Мейєра, Дж. Уотсона та інших. Емоцію розглядають як: «безпосереднє, тимчасове переживання якогось певного більш постійного почуття (О. Леонтьєв) [7, с.162]; переживання людиною в цю мить свого ставлення до чого- або кого-небудь (до наявної ситуації, до інших людей, до самої себе та інше) (Є. Ільїн) [4]. Доведено, що емоції є короточасними ситуативними переживаннями, в яких проявляються і на основі яких виникають почуття. Почуття розуміють як «внутрішнє ставлення людини до того, що відбувається в її житті, що вона пізнає або робить, яке переживається в різноманітній формі» [7, с.162]; «специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо» [9, с.197].

Розуміємо емоційно-чуттєвий досвід як багатогранне особистісне утворення, яке представлено сукупністю уявлень, знань, умінь, навичок в емоційній сфері, що набуті в процесі безпосередньої практичної взаємодії зі світом і визначають систему ставлень і цінностей людини.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом процесу розвитку емоційно-почуттєвої сфери особистості. Такі властивості психіки молодших школярів, як піддатливість, пластичність, чутливість нервової системи створюють сприятливі умови для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду. Психологи Є. Ільїн, Л. Божович, В. Крутецький, Г. Люблінська, П. Якобсон відмічають, що молодші школярі легко відгукуються, бурхливо реагують на події, безпосередньо й широко, відкрито виражають власні переживання, схильні до короточасних і бурхливих афектів, слабо усвідомлюють і розуміють власні й чужі емоції та почуття, можуть неадекватно реагувати на незрозумілий їм вираз почуттів, краще розуміють емоції, що виникають у знайомих життєвих ситуаціях, розрізняють позитивні емоції краще, ніж негативні, важко описують емоційні переживання за допомогою слів, здатні подавляти небажані емоційні реакції, виявляють співпереживання, співчуття, захоплення героями, видатними особами, прив'язані до товаришів, виявляють почуття обов'язку, відповідальності, власної гідності, любові до Батьківщини, національної гордості. Емоційно-чуттєва сфера домінує над усіма іншими сторонами життя молодших школярів, надає забарвлення, виразності, яскравості, чутливості, відкритості, довірливості, бурхливості.

Емоційно-чуттєвий досвід є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу в початковій школі, який орієнтується на емоційну, ціннісну складову, ставить завданням розвиток емоційного інтелекту школярів. На збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів звертається увага в Державному стандарті початкової освіти (2018), Типових освітніх програмах для 1-4 класів О.Савченко і Р. Шияна. Так, основними вміннями здобувача освіти з вивчення мистецької освітньої галузі зазначені такі, як: «пізнає мистецтво, інтерпретує художні образи, набуваючи емоційно-чуттєвого досвіду, виявляє ціннісне ставлення до мистецтва; пізнає себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво» [2]. Обов'язковими результатами з вивчення мистецької освітньої галузі в початковій школі визначені такі вміння, як: виявляє емоційно-ціннісне ставлення до творів мистецтва, створює, презентує, оцінює власну творчість, ділиться з іншими емоціями, враженнями від сприйняття мистецтва, визначає ті, що подобаються, які представлені в таблиці 1.

Для реалізації зазначених завдань у початковій школі впроваджується інтегрований курс «Мистецтво», який дає можливість емоційного переживання цінностей, що виражені в мистецьких творах, художніх образах. Відповідно, розроблені навчальні програми, підручники (автори: Л.Масол, Л. Кондратова, О. Лобова, О. Гайдамака) та методичні кейси.

Таблиця 1

Вимоги до результатів навчання мистецької освітньої галузі

Загальні результати навчання здобувачів освіти	Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти	
	1-2 класи	3-4 класи
<i>Пізнання мистецтва, інтерпретація художніх образів, досвід емоційних переживань, ціннісне ставлення до мистецтва</i>		
Аналізує, інтерпретує, оцінює мистецтво	сприймає твори різних видів мистецтва і проявляє емоційно-ціннісне ставлення до них у різний спосіб (словами, рухами, мімікою, лініями, кольорами тощо)	сприймає твори різних видів мистецтва і проявляє емоційно-ціннісне ставлення до них у різний спосіб; зосереджує увагу на деталях; пояснює, що подобається у творі, а що ні, визначає відомі засоби художньої виразності
<i>Пізнання себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво</i>		
Оцінює власну творчість	оцінює власну творчість за визначеними орієнтирами; пояснює, наскільки вдалося втілити свій задум	оцінює власну творчість за визначеними орієнтирами; визначає за допомогою вчителя необхідні для самовдосконалення дії; відстоює своє право на самовираження
Представляє власні досягнення	презентує створені художні образи у зрозумілий спосіб, пояснюючи створене	презентує створені художні образи, пояснює свій задум, відстоює думку
Взаємодіє з іншими особами через мистецтво	ділиться з іншими особами враженнями від сприйняття мистецтва та творчої діяльності	обговорює з іншими особами враження від сприйняття мистецтва та творчої діяльності, поважаючи вибір інших осіб
Регулює власний емоційний стан засобами мистецтва	визначає серед творів і видів художньо-творчої діяльності ті, що подобаються; ділиться емоціями від сприйняття мистецьких творів; творить для власного задоволення	розпізнає власні емоції від сприйняття мистецьких творів, обирає твори і види художньо-творчої діяльності відповідно до свого настрою; пояснює, від чого одержує насолоду у власній творчості

Найявний мистецький контент інтегрованого курсу в початковій школі є основою збагачення емоційно-чуттєвого досвіду учнів. На нашу думку, на збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів під час вивчення курсу «Мистецтво» будуть впливати:

- добір мистецьких творів, які викликають емоційний відгук, збуджують почуття учнів;
- реакція, аналіз, коментування, оцінка творів мистецтва, їх фрагментів, які викликають емоції, почуття;
- виокремлення і зосередження уваги на яскравих моментах під час ознайомлення з творами мистецтва, прояв емоційно-чуттєвого ставлення до них;
- залучення до творчої діяльності, яка збуджує, викликає яскраві емоції, почуття, стимулює активність школярів;
- застосування елементів арт-терапії, психогімнастики, ігор;
- емоційно-орієнтовані завдання.

Окреслимо їх детальніше. Серед творів, що вивчаються в початковій школі та збуджують емоції й почуття учнів можна віднести пісні патріотичного спрямування («Добрий день, матусю Україно!», «Моя Україна»), значну кількість народних/календарно-обрядових пісень («Ой, минула вже зима», «Щедрівочка щедрувала», «Небо і земля», «Ходить гарбуз по городу», «Ой, ходить сон», «Танцювала риба з раком», «Чи не той то Омелько», «Ой на горі, та й жінці жнуть», «Ой єсть в лісі калина»), філософського та соціального спрямування («Кращі друзі на землі», «Дружба», «Моя родина», «Що таке щастя?», «Ми – щасливі діти»), музичні інструментальні композиції вітчизняних (В. Косенко «Дощик», М. Лисенко «Молитва за Україну») та європейських композиторів (Л. ван Бетховен «Весело. Сумно», В. А. Моцарт «Турецький марш», Й. Бах «Волинка», тощо).

З метою визначення реакції, оцінки, фіксації емоційного відгуку на прослухані мистецькі твори пропонують використовувати адаптовану вправу «Ліфт настрою» (автор Ларрі Сенн) [11, с. 19].

Візуально зобразивши кнопки ліфту зі смайликами (настрій/емоція), пропонуємо учням натиснути свій поверх після сприймання музичного твору для співу/слухання. Також учнів можна попросити дати відповіді на запитання: «На якому поверсі я перебуваю частіше, коли слухаю музику?», «На які поверхи я піднімаюся, коли почуваюся щасливим проспівавши пісню?», «Який поверх я б хотів/ла відвідувати частіше?». Це допоможе виявляти емоційні потреби молодших школярів, збагачувати матеріал, який пропонується для виконання/слухання на уроках.

Для зосередження уваги на яскравих моментах під час ознайомлення з творами мистецтва, прояву емоційно-чуттєвого ставлення до них можна запропонувати такі адаптовані та авторські вправи, як «Кольорова нитка», «Музична ляпка». Вправу «Кольорова нитка» доцільно використовувати під час слухання музичних композицій (В. Косенко «Скерціно», Е. Гріг «Похід гномів», Й. Штраус «Тік-так», М. Скорик «Молодія (фрагмент), В. А. Моцарт «Маленька нічна серенада», що передбачені в програмовому матеріалі). Учителі можуть запропонувати учням обрати фарби відповідно до тих емоцій, які в них виникли під час сприйняття інструментального твору. Також варто попросити їх прописати відповідність кольору та емоції (наприклад: радість – червоний, здивування – зелений, тощо), оскільки сприйняття кольору та відповідної емоції може відрізнятись. Після цього просимо молодших школярів опустити нитки у відповідні фарби й викласти в довільному положенні на аркуш паперу, залишаючи кінці ниток вільними. Опісля потрібно накласти зверху інший аркуш, притиснути та витягнути кольорові нитки. Отриманий малюнок учні мають змогу домалювати, або залишити без змін. Таким чином, учні мають змогу проявити емоційно-чуттєве сприйняття музичної композиції та реакцію на твір через колір.

За допомогою вправи «Музична ляпка» можна зафіксувати сприйняття молодшим школярем драматургії інструментального твору (початок – кульмінація – закінчення). Попередньо з учнями обговорюється колір, яким позначатиметься початок твору, його кульмінація та закінчення. Також, щоб передати зміни гучності звучання композиції (f – голосно, p – тихо, pp – дуже тихо, sf – неочікуваний акцент) можна попросити учнів використовувати різну величину кольорових ляпок. Відтак, під час сприймання інструментальної композиції учні створюють малюнок. Школярі набирають у пластикову ложку фарбу й виливають її на аркуш, роблячи маленьку, або велику плямку. Потім за допомогою пластикової трубочки в довільному порядку дують на неї. А вчитель бачить за допомогою виконаного завдання, як учні передають драматургію прослуханої композиції через малюнок.

З метою залучення до творчої діяльності, яка викликає яскраві емоції, почуття, пропонуємо виконати вправу «Кандинський», яка передбачає попереднє ознайомлення учнів з компонентами віртуальної музичної лабораторії Chrome Music Lab. Так, вивчаючи з молодшими школярами особливості побудови натюрморту, пейзажу, портрету, учитель пропонує учням створити малюнок, використовуючи один з експериментів віртуальної музичної лабораторії <https://musiclab.chromeexperiments.com/Kandinsky/>. Після виконання завдання, школярі натискають «Play». Таким чином, учні можуть почути, як звучить їхній малюнок, продемонструвати його своїм однокласникам та долучитися до творчої діяльності, яка стимулює активність здобувачів освіти під час вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво».

Застосування на уроках мистецтва елементів арт-терапії, психогімнастики, ігор дозволяє зняти школярам зняти фізичну напругу, утомленість, вільно виразити власні емоції та почуття за допомогою рухів, мови тіла, розвивати емоційну контактність, комунікації через мистецтво. Доцільними будуть вправи «Танець-зростанець» та «Імпровізація». Пропонуємо провести вправу «Танець-зростанець», для цього вчителю потрібно увімкнути одну із запропонованих композицій відповідно до програмового матеріалу (В. Косенко «Дощик», А. Вівальді «Осінь», Р. Шуман «Порив», Е. Моріконе «Плач, вітре», К. Хачатурян фрагмент балету «Цибуліно», «Козачок») та попросити першу пару учасників-школярів танцювати. Після зупинки фрагменту твору, пара учнів розходиться, обирає нових партнерів. Таким чином, учні всього класу залучаються до танцю та комунікують через пластику тіла, передаючи відповідний настрій музичної композиції. Для проведення вправи «Імпровізація» учням пропонують придумати послідовність рухів, за допомогою яких можна передати їхню реакцію на конкретний твір мистецтва (інструментальну музичну композицію, пісню, картину) за допомогою пластики тіла [5, с. 199].

Таким чином, молодші школярі навчаються: проявляти емоційно-чуттєве сприйняття музичної композиції через колір, графічно фіксувати свою реакцію на твір мистецтва, аналізувати, коментувати. А залучення до творчої діяльності та виконання емоційно-орієнтованих завдань збуджує, викликає яскраві емоції, почуття, стимулює активність школярів до вивчення мистецтва.

Висновки. Збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів, як сукупність уявлень, знань, умінь, навичок в емоційній сфері, які набуті в процесі безпосередньої практичної взаємодії зі світом і визначають систему ставлень і цінностей людини, визначено серед завдань вивчення мистецької освітньої галузі в початковій школі. Відтак, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду учнів початкової школи безпосередньо залежить від змістового наповнення інтегрованого курсу «Мистецтво» (вибір тематики пісень, творів образотворчого та інших видів мистецтва, що

пропонуються відповідно до зазначеного програмового матеріалу) та методично доцільного використання вчителем адаптованих/авторських вправ, які спрямовані на реакцію, аналіз, коментування, оцінка творів мистецтва («Ліфт настрою»), виокремлення й зосередження уваги на яскравих моментах, прояв емоційно-чуттєвого ставлення до них («Кольорова нитка», «Музична ляпка»), залучення до творчої діяльності, яка викликає яскраві емоції, почуття («Кандинський»), застосування елементів арт-терапії, психогімнастики, ігор («Імпровізація», «Танець-зростанець»), вирішення емоційно-орієнтованих завдань.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в збагаченні та систематизації методів, технологій, засобів, творчих завдань та вправ, які мають практичне застосування на уроках мистецтва і сприяють збагаченню емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів.

Література

1. Бреус Ю.В. Феномен емоційного досвіду у структурі емоційного інтелекту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Психологічні науки*. 2014. №(1). С. 127–134.
2. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. №87 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2021).
3. Журавльова М. О. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень. *Наука і освіта*. 2009. № 1/2. С. 57–61.
4. Ильин. Е.П. Эмоции и чувства. СПб : Питер, 2001. 752 с.
5. Коваль Н., Шпіца Р. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи в контексті мистецької освіти. *Молодий вчений*. 2020. №11(99) С.197-200.
6. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта. Харьков : Бизнес-информ, 1998, 492 с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. М., 1971. 256 с.
8. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. Москва : Педагогика, 1981. 186 с.
9. Максименко С.Д., Соловйенко В.О. Загальна психологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2000.
10. Психологія : навчальний посібник / наук. ред. О. В. Винославська. Київ : ІНКІОС, 2005. 351 с.
11. Розвиток емоційного інтелекту в закладі загальної середньої освіти / автор-укладач Г. І. Савонова. Лисичанськ, 2021.
12. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1980. Том 11.
13. Філософський словник соціальних термінів / заг. ред. В. П. Андрущенко. К., Х. : Р.І.Ф, 2005. 672 с.
14. Філософський словник / ред. В. І. Шинкарук. К. : УРЕ, 1986. 800 с.

References

1. Breus Yu.V. (2014) Fenomen emocijnogo dosvidu u strukturi emocijnogo intelektu. [The phenomenon of emotional experience in the structure of emotional intelligence]. *Naukovy j visny k Xersons kogo derzhavnogo universy tetu. Seriya. Psy xologichni nauky`*, vol. (1), pp. 127–134. (in Ukrainian).
2. Derzhavnij standart pochatkovoyi osviti [State standard of primary education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 21 lyutogo 2018 r. №87 // Baza danih «Zakonodavstvo Ukrayini». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (data zvernennya: 10.09.2021). (in Ukrainian).
3. Zhuravl`ova M. O. (2009) Emocijny`j intelekt yak problema psy`xologichny`x doslidzhen`. [Emotional intelligence as a problem of psychological research]. *Nauka i osvita*, vol.,1/2, pp. 57–61. (in Ukrainian).
4. Ilin. E.P. (2001) Emocii i chuvstva [Emotions and feelings]. SPb: Piter. (in Russian).
5. Koval N., Shpica R. (2020) Rozvitok emocijnogo intelektu uchniv pochatkovoyi shkoli v konteksti misteckoyi osviti [Development of emotional intelligence of primary school students in the context of art education]. *Molodij vchenij*, no 11(99), pp. 197–200. (in Ukrainian).
6. Laktionov A. N. (1998) *Koordinaty individual'nogo opyta*. [Individual experience coordinates]. Khar'kov : Biznes-inform. (in Ukrainian).
7. Leontev A. N. (1971) *Potrebnosti, motivy i emocii* [Needs, motives and emotions]. Moskva. (in Russian).
8. Lerner I.YA. (1981) *Didakticheskiye osnovy metodov obucheniya*. [Didactic Foundations of Teaching Methods]. Moskva: Pedagogika. (in Russian).
9. Maksimenko S.D., Soloviyenko V.O. (2000) *Zagalna psihologiya : navch. posibnik* [General Psychology]. Kyiv : MAUP. (in Ukrainian).
10. Vy`noslavs`ka O. V. (ed.) (2005) *Psy`xologiya : navchal`ny`j posibny`k* [Psychology] Kyiv : INKOS (in Ukrainian)
11. *Rozvitok emocijnogo intelektu v zakladi zagalnoyi serednoyi osviti* (2021) [Development of emotional intelligence in an institution of general secondary education] Ed. G. I. Savonova. Lisichansk. (in Ukrainian).
12. *Slovník ukrajinskoyi movi* (1980) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tomah. I. K. Bilodid (Ed.). Kyiv: Naukova dumka, Vol 11. (in Ukrainian)
13. *Filosofskij slovník socialnih terminiv* (2005) [Philosophical dictionary of social terms]. V. P. Andrushenko (Ed.). Kyiv., Kharkiv.: R.I.F. (in Ukrainian)
14. *Filosofskij slovník* (1986) [Philosophical dictionary]. V. I. Shinkaruk. (Ed.) Kyiv.: URE. (in Ukrainian)

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

Серія: *Педагогіка і психологія*

Випуск 71 • 2022 р.

Підписано до друку 26 жовтня 2022 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Georgia. Ум. др. арк. 16,0
Наклад 100 прим.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.
E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>
Видавець ТОВ «Твори»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.